

Jerzy Kuśnierz
Muzeum Zamojskie
<https://orcid.org/0000-0003-0450-3652>

Znalezisko glinianej fajki wachmistrza Józefa Troszczyńskiego (1787-1836) w kamienicy przy ulicy Zamenhofa 20 w Zamościu

Discovery of a Clay Pipe of Wachmistrz
Józef Troszczyński (1787-1836)
in a Tenement House at 20 Zamenhofa in Zamość

Summary

In 2016, during the renovation of an Old Town tenement in Zamość, the head of a ceramic compound pipe (so-called *lulka*) was accidentally found in its cellars. The relic ended up in the collection of the Zamość Museum. The surface of the richly decorated pipe bears the following inscriptions: "Iosef Troszczyński,", "Kunstler,", "1823," and "7." The discovery site, located within Zamość Fortress, in the vicinity of the 19th-century barracks, suggested a connection between the find and a soldier named Troszczyński. Bibliographical and genealogical research has shown that the owner of the pipe was Józef Troszczyński (1787-1836), a wachmistrz¹ of the 1st Uhlán Regiment of the Duchy of Warsaw, a participant in the Napoleonic campaign of 1814 in France, an awardee of the Cross of the

1 Wachmistrz was a military rank in Polish cavalry, corresponding to German *wachtmeister*.

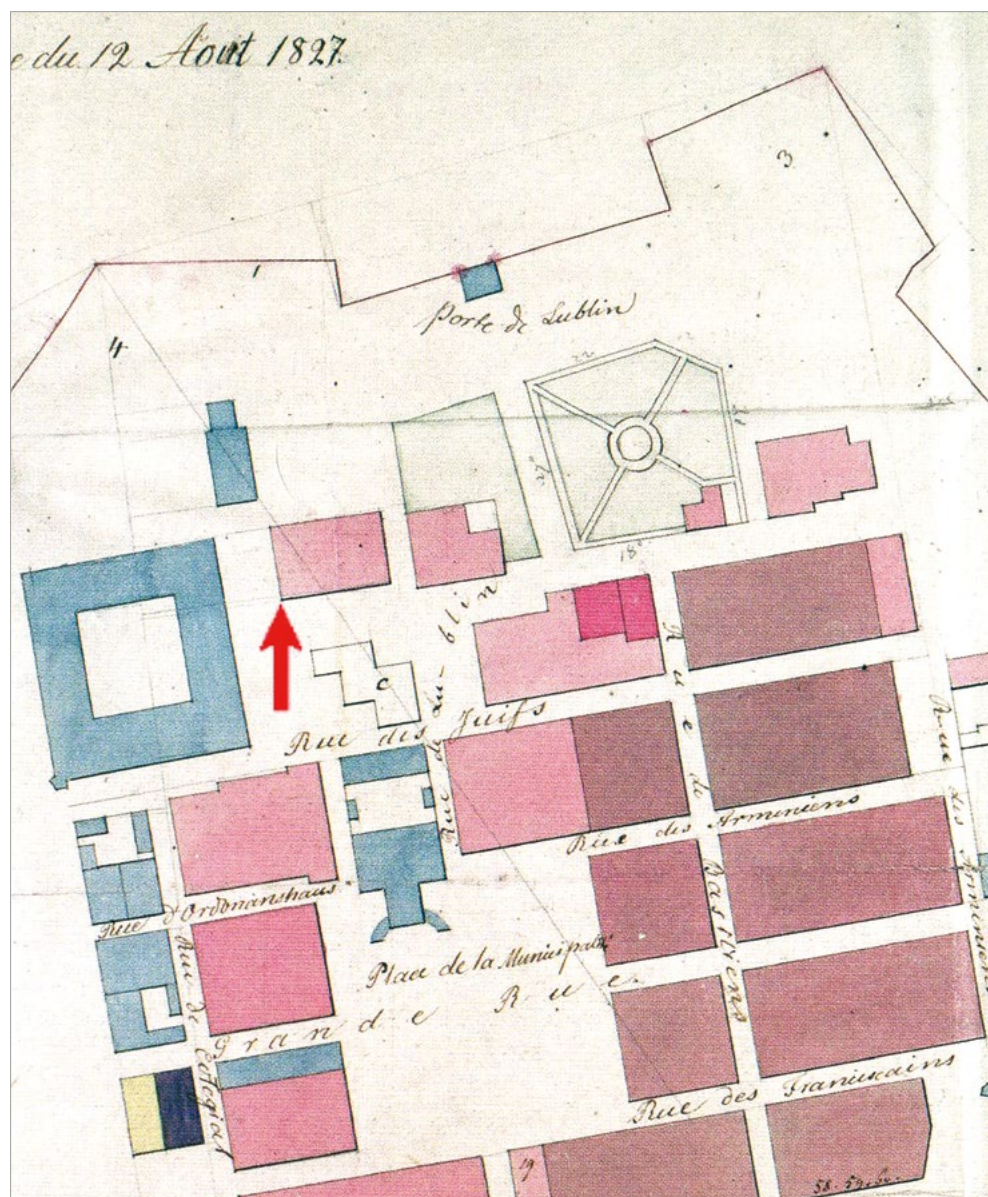
Legion of Honour and the Order of Virtuti Militari, a lieutenant of the 5th Zamość Uhlan Regiment in the November Rising of 1830-31, and a pardoned exile, who rests in the Powązki Cemetery in Warsaw.

Keywords: Zamość Fortress; Napoleonic campaign; Legion of Honour; Virtuti Militari; Uhlan regiment; ceramic pipe.

Streszczenie

W 2016 roku, podczas remontu staromiejskiej kamienicy w Zamościu przypadkowo znaleziono w jej piwnicach główkę ceramicznej fajki złożonej, tzw. lulki. Zabytek trafił do zbiorów Muzeum Zamojskiego. Na powierzchni bogato zdobionej fajki znajdują się sygnatury: „Josef Troszczyński”, „Kunstler”, „1823” i „7”. Miejsce odkrycia, położone w obrębie Twierdzy Zamość, w sąsiedztwie XIX-wiecznych koszar wojskowych, sugerowało związek znaleziska z żołnierzem o nazwisku Troszczyński. Badania bibliograficzne i genealogiczne wykazały, że właścicielem fajki był Józef Troszczyński (1787-1836), wachmistrz 1 Pułku Ułanów Księstwa Warszawskiego, uczestnik kampanii napoleońskiej 1814 roku na terenie Francji, odznaczony krzyżem Legii Honorowej oraz Virtuti Militari, późniejszy porucznik 5 Pułku Ułanów im. Zamojskich w powstaniu listopadowym 1830-1831 roku, amnestionowany zesłaniec spoczywający na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Słowa kluczowe: Twierdza Zamość; kampania napoleońska; Legia Honorowa; Virtuti Militari; pułk ułanów; fajka ceramiczna.

Ryc. 1. Wycinek planu Twierdzy Zamość sporządzonego w 1827 r. Kolorem niebieskim oznaczono obiekty zajęte na potrzeby wojska (czerwona strzałka, dodana przez autora, wskazuje miejsce znalezienia fajki wachmistrza Józefa Troszczyńskiego). Źródło: Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Wojny, sygn. 231, s. 21, wg: W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne Zamostiana*, Kraków-Zamość 2018, ryc. 71, s. 149.

W 2016 roku, podczas remontu kamienicy przy ulicy Zamenhofska 20 (ryc. 1) w piwnicy znaleziona została główka fajki, którą przekazano do

zbiorów Muzeum Zamojskiego. Bogata kolekcja fajek² pochodzących z darów, przypadkowych znalezisk i wieloletnich prac wykopaliskowych prowadzonych w obrębie Starego Miasta przez Zamojski Oddział P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków wzbogaciła się o niezwykle interesujący zabytek. Jest to ceramiczna główka fajki złożonej, tzw. lulki, reprezentującej typ nazywany „stambułka”, będący swoistą, miejscową „podróbką” fajki typu tureckiego, zwanej „czubuk” (ryc. 2). Charakteryzowały się one bogatym zdobieniem powierzchni za pomocą wyciskanych palmetek, soczewek, rozetek, szlaczków. Najbardziej znane na ziemiach polskich i najczęściej znajdowane podczas badań archeologicznych, główki fajek „stambułek” produkowano w manufakturach w miasteczku Staszów. Posiadały one sygnatury oznaczające właścicieli zakładów: „Grossman”, „Szajbman”, „Kunstler” lub po prostu nazwę „Staszów”. Niekiedy umieszczano na nich krótkie dewizy: „HULAY BRACIE”³, „KOCHAM CI BRACIE”⁴.

2 J. Kuśnierz, *Ceramiczne główki fajek ze zbiorów Muzeum Zamojskiego w Zamościu na tle krótkiej historii palenia tytoniu w Europie i Polsce*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, 6 (2014), s. 123, 154.

3 Tamże, s. 142, ryc. 10, nr kat. 32.

4 K. Żurowski, *Fajki gliniane z badań archeologicznych*, „Ochrona Zabytków”, 4 (1951), nr 1-2, s. 48, ryc. 39:22.

Ryc. 2. Ceramiczna główka fajki wachmistrza strzelców konnych gwardii, znaleziona w 2016 r. w kamienicy przy ulicy Zamenhofs 20 w Zamościu. Fot. S. Oliwiak.

Opisywana ceramiczna główka fajki złożonej (ryc. 2)⁵ jest swego rodzaju ewenementem w polskich kolekcjach tych przedmiotów z powodu niespotykanych sygnatur na jej powierzchni. Na czołowej stronie cylindra, tzw. kominka, widnieje imię i nazwisko jej właściciela „IOZEF TROSZCZYNSKI”, na dolnej powierzchni szyjki, przy dnie cylindra, odbito stempel wytwórni „Kunstler”, rok produkcji „1823” oraz (zapewne) kolejny numer serii – „7”. Główki fajek wykonywano metodą wyciskania w dwudzielnych formach, w więc najprawdopodobniej Józef Troszczyński zamówił większą partię jednakowych wyrobów, różniących się osobno wyciskanymi kolejnymi numerami partii.

Miejsce znalezienia w obrębie Twierdzy Zamość skłania do próby analizy zabytku w powiązaniu z wojskiem. W ubiegłych stuleciach fajka była nieodłącznym atrybutem żołnierzy, należała do ich osobistego, niezbędnego wyposażenia i stanowiła charakterystyczny rys ich etosu. Miejsca związane z kwaterowaniem oddziałów wojskowych, a więc

5 Zabytek wpisano do księgi inwentarzowej działu „Rzemiosło Artystyczne” Muzeum Zamojskiego w Zamościu pod nr MZ/484/RA.

twierdze⁶, obozy⁷, biwaki, wykazują dużą koncentrację znalezisk fajek i ich fragmentów. Dotyczy to m.in. Twierdzy Zamość⁸ czy zamku wawelskiego w Krakowie⁹, będącego w czasach rozbiorów Polski koszarami garnizonu austriackiego.

Mając datę (1823) wykonania fajki odkrytej w Zamościu, należy odnieść się do opinii doświadczonych wojskowych pierwszej połowy XIX wieku. Najwybitniejszym z ówczesnych autorów jest weteran kampanii napoleońskich – żołnierz formacji huzarów, strzelców konnych, ułanów – francuski generał i teoretyk wojskowy Antoine Fortuné de Brack (1789-1850). W wydanym w Bredzie (1834) dziele poruszającym zagadnienia wyszkolenia kawalerii oraz aspektów zaopatrzenia i taktyki tej formacji autor odniósł się również do roli fajki w codziennej i wojennej służbie żołnierzy:

Każdego żołnierza należy zachęcać do palenia fajki. [...] Ponieważ paląc ją nie zasypia. Fajka jest rodzajem rozrywki nieznacznie tylko kolidującym z obowiązkami żołnierza, która przywiązuje go do nich i czyni je mniej uciążliwymi. Ukaję, pozwala ukrócić nudę, zwalcza nieprzyjemne myśli i zatrzymuje żołnierza w obozie przy koniu. Póki żołnierz siedzi na stercie siana lub trawy i pali fajkę, nikt nie próbuje podkraść furaz jego konia by dać swojemu. Ma pewność, że jego koń spożywa paszę i nie kopie go inny koń. Z jego sakwy nie zginie strawa, ma czas na to by zobaczyć co należy naprawić w oporządzeniu, co jest niedobrze zapakowane itp. Bez trudu może zająć się koniem towarzysza, który, odwzajemniając się, przyniesie mu niezbędne: wodę, furaz i strawę. [...] W przypadku długich nocnych marszów po męczącym dniu, kiedy wszechogarniająca senność stanowi przeszkodę prawie nie do przezwyciężenia i jest powodem licznych i poważnych zranień konia, nic lepiej od fajki nie sprawi, byśmy byli przytomni. Fajka wymusza na jej właścicielu noszenie hubki z krzesiwem, co sprawia, że mamy je zawsze

6 Np. znaleziska fajek z Chocimia, Ю. Мисько, Хотинська мечеть за підсумками археологічних досліджень 2004-2006, Київ-Чернівці 2008 (Археологічні Студії, 3), s. 241-245, рис. 4 i 5 // Ju. Mys'ko, Chotyn's'ka meczet' za pidsumkamamy archeologicznych doslidzenij 2004-2006, Kyjiw-Czerniwci 2008 (Archeologiczni Studiji, 3), s. 241-245, ryc. 4 i 5.

7 E. Dworaczyński, Pozostałości taborów wojsk polskich z czasu bitwy pod Wojniczem w roku 1655, w: Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich, red. J. Gancarski, Krosno 2008, s. 313, ryc. 10.

8 G. Nawrońska, Staropolskie fajki gliniane z Zamościa (dokumentacja wykonana na zlecenie Wojewódzkiej Dyrekcji Rozbudowy Miast i Osiedli Wiejskich w Zamościu), Zamość 1980 (mps w archiwum WUOZ o/Zamość; T. Nawroński, Archaeology in the Investigations of the Renaissance City and Fortress of Zamość, „Archeologia Polona”, 21-22 (1983), s. 163, Fig. 40.

9 J. Puziuk, Miejska tradycja fajczarska w etosie żołnierskim. Znaleziska archeologiczne akcesoriów do palenia tytoniu w kontekście żołnierzy stacjonujących na Wawelu w Krakowie, w: Oblicza Wojny, t. 3: Miasto i wojna, red. W. Jarno, J. Kita, Łódź 2021, s. 99-116.

pod ręką, gdy przyjdzie rozpalic ogień w obozowisku. [...] Z tych względów [...] palcie i niech podobnie czynią wasi podkomendni¹⁰.

Właściciel fajki znalezionej w Zamościu poznał osobiście zalety jej użycia. A kim był? Po przejrzeniu zasobów archiwów on-line, portali genealogicznych, przejrzeniu źródeł pisanych z epoki oraz współczesnych publikacji z całkowitą pewnością można stwierdzić, że mamy do czynienia z pamiątką związaną z Józefem Troszczyńskim (ur. 21 września 1787 roku – zm. 24 lutego 1836 roku), wachmistrzem 1 pułku ułanów w 1813 roku. Był on uczestnikiem kampanii 1814 roku na terenie Francji, gdzie 1 i 2 pułk [ułanów], oddane pod dowództwo gen. Ludwika Paca, wzięły udział w bitwie pod Berry-au-Bac (5 marca 1814 roku). Polacy zdobyli most, rozbili rosyjskich kozaków (ryc. 3), ścigali ich przez 2 mile i ostatecznie wzięli do niewoli 300 żołnierzy i 500 koni.

Ryc. 3. Bitwa pod Berry-au-Bac (5 marca 1814 r.). Polscy ułani (na pierwszym planie i w głębi) atakują most. Po prawej stronie widoczni francuscy szaserzy gwardii. Autor: Henri Félix Emmanuel Philippoteaux (1815-1884). Źródło: Jean Tranié et Juan-Carlos Carmigniani, *Napoléon: 1814 – La campagne de France*, Pygmalion/Gérard Watelet, 1989.

¹⁰ A.F. de Brack, *Forpocztzy kawalerii lekkiej: wspomnienia*, tłum. R.J. Komorowski, Oświęcim 2012, s. 76. Oryginał pierwszego wydania: A.F. de Brack, *Avant-postes de cavalerie légère suivi du service de la cavalerie légère en campagne*, Breda 1834.

Dwa dni później (7 marca 1814 r.) walczyli u boku Francuzów pod Craonne¹¹. Za postawę w bitwie pod Berry-au-Bac, dnia 13 marca 1814 roku wachmistrz Józef Troszczyński został odznaczony krzyżem francuskiej Legii Honorowej¹². Za swoją służbę został uhonorowany, przez władze wojskowe Księstwa Warszawskiego, również krzyżem srebrnym *Virtuti Militari*¹³. Po klęsce Napoleona Bonaparte w 1814 roku i wobec zajęcia Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie, do cara Aleksandra I przebywającego na terenie Francji udała się 11 kwietnia delegacja polskich oficerów w celu negocjacji warunków powrotu rozproszonych polskich żołnierzy do kraju. Ustalono, że sprowadzi ich do ojczyzny gen. Jan Henryk Dąbrowski. Rok później, w czerwcu 1815 roku, zapadły ostateczne ustalenia Kongresu Wiedeńskiego, w wyniku których powstało Królestwo Polskie. Byli żołnierze wojsk Księstwa Warszawskiego weszli w skład jego armii. Nowo powstałe siły zbrojne dzieliły się na jednostki gwardyjskie i liniowe¹⁴. Po kilkakrotnych reorganizacjach powracających z Francji szwadronów pułków polskiej kawalerii, we wrześniu 1817 roku został utworzony pułk strzelców konnych gwardii królewsko-polskiej, który stale stacjonował w Warszawie w koszarach mirowskich¹⁵. W szeregach tego pułku znalazł się wachmistrz Józef Troszczyński i tam zapewne spotkał go awans na starszego wachmistrza, jako że Rozkaz dzienny do Wojska Polskiego 18/30 Września 1826 podaje: *za najwyższym rozkazem*

11 J. Strzeżek, *Kawaleria Księstwa Warszawskiego w wojnach napoleońskich – organizacja i szlak bojowy*, „Echa Przeszości”, 9 (2008), s. 110. Warto w tym miejscu wspomnieć, że od bitwy pod Craonne zaczyna swoją historię 10 Doński Kozacki Pułk, którego miejscem stacjonowania przed I wojną światową był Zamość. To w Zamościu, 26 lutego/10 marca 1914 r. pułk świętował jubileusz 100-lecia istnienia. Zob. П.Н. Краснов, *Накануне войны. Из жизни пограничного гарнизона*, Париж 1937, стр. 45-51 // P.N.Krasnov, *Nakanune voyny. Iz zhizni pogranichnago garnizona*, Parizh 1937, str. 45-51.

12 B. Starzyński, *Polonais décorés de la Legion d'Honneur par l'Empereur Napoléon 1803-1814*, Poissy 1899, s. 71. „Troszczyński, Maréchal des Logis Chef, 1er Lanciers Polonais, 13 mars.”; S. Łoza, *Legia Honorowa w Polsce*, Zamość 1923, s. 80, wpis: „nr 1872. Troszczyński Józef, ur. 21.09.1787 – zm. 24.02.1836. Wachmistrz 1 pułku ułanów, krzyż kawalerski L.H. Nr 47660 (13.03.1814)”.

13 *Xięga Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830 zawierająca Spis Imienny Dowódców i Sztabs-Oficerów w tymże roku Krzyżem Wojskowym „Virtuti Militari” ozdobionych, Lwów 1881* (Troszczyński Józef wymieniony na s. 67 w rozdziale: *Lista imienna wojskowych wszelkiego stopnia i urzędników wojskowych ozdobionych orderem Krzyża Wojskowego Polskiego, komandorskim, kawalerskim, złotym i srebrnym z czasów Xięstwa Warszawskiego*).

14 M. Krasoń, *Wojskowość Królestwa Kongresowego do wybuchu powstania listopadowego*, <https://veritasdehistoria.wordpress.com/2018/01/27/wojskowosc-krolestwa-kongresowego-do-wybuchu-powstania-listopadowego/> [dostęp: 19.10.2022].

15 M. Trąbski, *Umundurowanie i oporządzenie strzelca konnego armii Królestwa Polskiego z lat 1815-1830*, w: *Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego*, cz. 13, red. Z. Żygluski (jun.), M. Dziewulski, Kraków 2011, s. 10.

postępują na *Podporuczników* i umieszczeni zostają [...] w Korpusie Inwalidów i Weteranów [...] z pułku strzelców konnych gwardyi: *Wachmistrz starszy Józef Troszczyński*¹⁶. Domyślać się można, że dla upamiętnienia awansu na stopień starszego wachmistrza Józef Troszczyński zamówił w manufakturze Żyda Kunstlera w Staszowie koło Kielc pewną liczbę sygnowanych swoim imieniem i nazwiskiem fajek noszących datę „1823”, z których jedna została znaleziona w Zamościu i jest przedmiotem niniejszego opracowania. Jej obecność świadczyłaby o krótkim, czasowym pobycie właściciela fajki w Zamościu w latach 1823-1830, zamieszkującego w wynajętej kwaterze w kamienicy nr 20 przy obecnej ul. Zamenhofa, położonej naprzeciwko budynku dawnej Akademii Zamojskiej, zajętego wówczas na koszary wojskowe (ryc. 1.).

Po wybuchu powstania listopadowego 1830 roku ordynat Konstanty Zamoyski zdecydował się na poniesienie kosztów wystawienia do walki z Rosjanami pułku ułanów, któremu nadano numer 5 i imię Zamoyskich. W Warszawie rozpoczęło się formowanie jednostki. 28 grudnia 1830 roku do 5 pułku przeniesiony został z Korpusu Weteranów podporucznik Józef Troszczyński¹⁷. 10 lutego 1831 roku 5 pułk ułanów im. Zamoyskich wyruszył z Warszawy. Podporucznik Józef Troszczyński dowodził 1 plutonem 1 szwadronu¹⁸. Na dzień 31 marca 1831 roku pułk liczył 504 oficerów i żołnierzy oraz 527 koni.

1 kwietnia 1831 roku pułk wszedł do walki koło miejscowości Dębe Wielkie¹⁹. Dwa dni później Rozkaz dzienny w Kwaterze Głównej Dnia 3 kwietnia 1831 roku w Siennicy podał: *Postępują na stopień Porucznika: [...] w 5 pułku ułanów podpor. Troszczyński Józef... Podpisano – Naczelnny wódz siły zbrojnej narodowej Skrzynecki*²⁰. O awansie Troszczyńskiego i innych oficerów informowała 13 kwietnia „Gazeta Polska”²¹.

27 kwietnia 1831 roku 5 pułk ułanów został zaatakowany koło wsi Kołacz (3 km na północ od wsi Jeruzal). W czasie bitwy pułk stracił około 80 żołnierzy (poległych, rannych i wziętych do niewoli). Do niewoli dostał się

16 „Monitor Warszawski”, 1826, nr 121, 17 października, s. 566; Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego na Rok 1827, Warszawa [1827], s. 217: „Kompania 1 Weteranów (w Warszawie), podporucznik Józef Troszczyński, (krzyż srebrny Virtuti Militari)”.

17 W. Draczyński, *5 Pułk Ułanów im. Zamoyskich. 27 XII 1830 – 18 IX 1831*, Częstochowa 2002, s. 95.

18 Tamże, s. 84.

19 Tamże, s. 27, 33.

20 Dziennik Powszechny Krajowy: (Allgemeine Landes-Zeitung), 1831, nr 99, Część Urzędowa, s. 671.

21 „Gazeta Polska”, nr 99, 13 kwietnia 1831, s. 1.

również porucznik Józef Troszczyński z 1 szwadronu²². Został zesłany do miejscowości Wiatka (obecnie miasto Kirow) w europejskiej części Rosji²³. Dwa miesiące po stłumieniu powstania, 15 (27) grudnia 1831 roku, feldmarszałek Iwan Paskiewicz wydał „Postanowienie o wsparciu dla Officerów wojska Polskiego, oraz ich wdów i sierot”²⁴, w którym czytamy: *Zasłepienie wojska Polskiego, poddającego się namowom wichrzycieli, było przyczyną wszelkich nieszczęść, które na kraj ten spadły. [...] Wojsko Polskie stargało świętość przysięgi i poniosło oręż przeciw MONARSZE swojemu. Taki występek pozbawia też wojsko wszelkich praw, dawniejszemi postanowieniami iemu nadanych. Ze względu iednak na żal Officerów, którzy nie opuszczając granic Królestwa zdali się zupełnie na łaskę JEGO CESARSKO-KRÓLEWSKIEJ MOŚCI, ze względu na stan opłakany w iakim się teraz większa ich część znajduje, Najjaśniejszy CESARZ Jmć i KRÓL Najmiłościwiej dozwolić raczył, aby dopóki ciż Officerowie własnem usiłowaniem nie obmyślą dla siebie środków dalszego utrzymania się, poleconem było dawać im taki zasiłek, jaki w obecnych okolicznościach może być przeznaczony bez przeciążenia nowym podatkiem kraiu, który iuż tyle ucierpiat, za poprzednie obłąkanie i przez ich upór tyle doznał zniszczenia. Na tej zasadzie przeznaczonem zostaię z dochodów Królestwa Polskiego. A. Trzyletni zasiłek pieniężny podług etatu Nro 1 [...]. W 1833 r. Troszczyńskiego, zesłanego w głąb Rosji, zapewne amnestionowano, gdyż „Gazeta Warszawska” z 22 czerwca tegoż roku zamieszcza komunikat: *Kommissya Przeznaczenia i Wsparcia Officerów, oraz Urzędników byłego Wojska Polskiego. [...] Zatwierdzony został zasiłek trzechletni dla 28miu osób [...] przeto wymienieni niżej indywidua [...] mogą się zgłosić po takowe do Kommissyi, a mianowicie: – podporucznicy [...], Troszczyński Józef, [...]*²⁵. Jednakże porucznik Troszczyński, być może podupadłszy na zdrowiu, nie pobierał przyznanego mu zasiłku (w kwocie 725 zł) do końca określonego terminu – w „Kurierze Warszawskim” z 25 lutego 1836 roku znajdujemy wiadomość: *Józef Troszczyński b. Officer b. wojsk Polskich, zszedł z tego świata wczoraj, zaprasza się łaskawych Przyjaciół zmarłego na exportację ciała jutro o godz: 4 z południa z kaplicy O.O. Reformatów na smętarz Powązkowski*²⁶.*

22 W. Draczyński, *5 Pułk Ułanów*, s. 35.

23 Poczet szakańców na Sybir do Guberni tylko Wiatskiej z powstania 1830/31 sporządzony w Wiatce 1832 r., Kraków 1867, s. 16 (tu jako „Troszczyński Józef – kapitan 5 pułku ułanów”).

24 „Kurier Warszawski”, 1832, nr 4 z dn. 4 stycznia/środa 1832, s. 13-16.

25 „Gazeta Warszawska”, nr 165, 22 czerwca 1833, s. 1. Tu warto zauważyć, że w polskich źródłach mianuje się zesłanego Józefa Troszczyńskiego kapitanem, zaś władze rosyjskie nazywają go podporucznikiem, nie uznając zapewne jego awansu na porucznika w czasie powstania listopadowego.

26 „Kurier Warszawski”, nr 54, 25 lutego 1836 r., s. 1.

Bibliografia

- Brack A.F. de, *Forpocząty kawalerii lekkiej: wspomnienia*, tłum. R.J. Komorowski, Oświęcim 2012.
- Draczyński W., *5 Pułk Ułanów im. Zamoyskich. 27 XII 1830 – 18 IX 1831*, Częstochowa 2002.
- Dworaczyński E., *Pozostałości taborów wojsk polskich z czasu bitwy pod Wojniczem w roku 1655*, w: *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, Krosno 2008.
- Dziennik Powszechny Krajowy (Allgemeine Landes-Zeitung), 1831, nr 99, Część Urzędowa, s. 671.
- „Gazeta Polska”, 1831, nr 99 (13 kwietnia), s. 1.
- „Gazeta Warszawska”, 1833, nr 165 (22 czerwca), s. 1.
- „Kurjer Warszawski”, 1832, nr 4 (4 stycznia), s. 13-16.
- „Kurjer Warszawski”, 1836, nr 54 (25 lutego), s. 1.
- Kuśnierz J., *Ceramiczne główki fajek ze zbiorów Muzeum Zamojskiego w Zamościu na tle krótkiej historii palenia tytoniu w Europie i Polsce*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, 6 (2014), s. 123-154.
- Łoza S., *Legia Honorowa w Polsce*, Zamość 1923, s. 80.
- „Monitor Warszawski”, 1826, nr 121 (17 października), s. 566.
- Nawrońska G., *Staropolskie fajki gliniane z Zamościa* (dokumentacja wykonana na zlecenie Wojewódzkiej Dyrekcji Rozbudowy Miast i Osiedli Wiejskich w Zamościu), Zamość 1980 (mps w archiwum WUOZ o/Zamość).
- Nawroński T., *Archaeology in the Investigations of the Renaissance City and Fortress of Zamość*, „Archaeologia Polona”, 21-22 (1983), s. 163, Fig. 40.
- Poczet skazańców na Sybir do Guberni tylko Wiatskiej z powstania 1830/31 sporządzony w Wiatce 1832 r.*, Kraków 1867.
- Puziuk J., *Miejska tradycja fajczarska w etosie żołnierskim. Znaleziska archeologiczne akcesoriów do palenia tytoniu w kontekście żołnierzy stacjonujących na Wawelu w Krakowie*, w: *Oblicza Wojny*, t. 3: *Miasto i Wojna*, red. J. Kita, W. Jarno, Łódź 2021, s. 99-116.
- Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego na Rok 1827*, Warszawa [1827].
- Starzyński B., *Polonais décores de la Legion d'Honneur par l'Empereur Napoléon 1803-1814*, Poissy 1899.
- Strzeżek J., *Kawaleria Księstwa Warszawskiego w wojnach napoleońskich – organizacja i szlak bojowy*, „Echa Przeszłości”, 9 (2008), s. 83-112.
- Trąbski M., *Umundurowanie i oporządzenie strzelca konnego armii Królestwa Polskiego z lat 1815–1830*, w: *Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego*, cz. 13, red. Z. Żygulski (jun.), M. Dziewulski, Kraków 2011, s. 1-34.
- Xięga Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830 zawierająca Spis Imienny Dowódców i Sztabs-Oficerów w tymże roku Krzyżem Wojskowym „Virtuti Militari” ozdobionych*, Lwów 1881.
- Żurowski K., *Fajki gliniane z badań archeologicznych*, „Ochrona Zabytków”, 4 (1951), nr 1-2, s. 48, ryc. 39:22.